

УДК 37.091.113:005.963]:37.014
DOI: 10.37026/2520-6427-2023-116-4-9-14

Вадим ЛУНЯЧЕК,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри викладання профільних дисциплін
навчально-наукового інституту міжнародної освіти
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна
ORCID: 0000-0002-4412-7068
e-mail: luniachek@karazin.ua

ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті наголошується, що система освіти України в умовах воєнного стану зазнала не лише суттєвих випробувань, а й трансформацій, метою яких є надання якісних освітніх послуг здобувачам освіти за будь-яких умов. Головним суб'єктом надання освітніх послуг сьогодні залишається вчитель, який потребує уваги до себе з боку держави, бо саме ця професійна група відповідальна за формування нового покоління незалежної України. Окреслено особливості підвищення кваліфікації вчителів в умовах воєнного стану на основі практичного досвіду, отриманого в ході реалізації проєкту «Professional Development». Доведено необхідність суттєвого поліпшення цифрової компетентності вчителя на основі спеціально розроблених цільових проєктів та програм.

Окрему увагу присвячено поліпшенню мовної

компетентності вчителів, які викладають навчальні предмети відповідно до виконання норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Зокрема, проаналізовано роботу закладів освіти та органів управління освітою щодо національно-патріотичного виховання учнів щодо підвищення кваліфікації педагогів у цій царині. Наголошено на необхідності створення відповідної ефективно системи й упровадження її у практику. Звертається увага органів управління освітою на необхідність продуктивної роботи з усіма провайдерами надання відповідних освітніх послуг.

Ключові слова: вчитель, заклад загальної середньої освіти, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, програма підвищення кваліфікації, провайдер надання освітніх послуг, професійний розвиток.

Vadym LUNIACHEK,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department
of Specialised Disciplines
of the Educational and Research Institute
of International Education V. N. Karazin
Kharkiv National University,
Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4412-7068
e-mail: luniachek@karazin.ua

TEACHERS PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF THE WAR: CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Abstract. Under martial law, the Ukrainian education system has undergone not only significant challenges but also transformations aimed at providing quality educational services to students under any circumstances. Today, teachers remain the main actors in the provision of educational services, and they need attention from the state, as this professional group is responsible for shaping the new generation of independent Ukraine. The paper examines the peculiarities of in-service teacher training

under martial law based on the practical experience gained during the implementation of the Professional Development project. In particular, conclusions are drawn about the need to significantly improve teachers' digital competence through specially designed targeted projects and programmes. Particular attention is paid to improving language competence of teachers under the Law of Ukraine «On Ensuring the Functioning of Ukrainian as the State Language». The paper assesses the work

of educational institutions and educational authorities in terms of national and patriotic education of students through teachers' in-service training as insufficient. The author emphasises the need to create an appropriate and effective system of teacher-training and put it into practice. The attention of educational authorities is drawn to the need for productive work with all providers of relevant educational services. Among the materials presented there are fragments of teacher training programmes, including the following programmes: «Psychological support for students under martial law», «Creating a safe educational space in general secondary education institutions under martial law», «Features of the implementation of inclusive education in general secondary education institutions», «Digital services and tools in the organisation of blended learning». These programmes can be used by providers of educational services in the field of in-service training in their practical activity.

Key words: teacher, general secondary education institution, in-service training of pedagogical staff, in-service training programme, educational service provider, professional development.

Постановка проблеми. Система освіти України в умовах воєнного стану зазнала не лише суттєвих випробувань, а й трансформацій, спрямованих на надання здобувачам освіти якісних освітніх послуг за будь-яких умов. Головним суб'єктом надання таких послуг сьогодні є вчитель, адже саме на цю категорію працівників покладено відповідальність за формування нового покоління українців. Проте варто зауважити, що педагоги нині неабияк потребують уваги з боку держави. Розглядаючи діяльність учителя з позиції концепції освіти впродовж життя, зауважимо, що його професійний розвиток є однією з основних умов надання здобувачам якісних освітніх послуг.

Важливим складником професійного розвитку педагогічних кадрів є підвищення кваліфікації. Однак так склалося, що демократизація та диверсифікація цього процесу, які реально розпочалися ще у 2019 році, тобто після оприлюднення постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників» (2019), збіглися у часі спочатку з епідемією COVID-19, а згодом і з введенням в Україні воєнного стану. Означене вище фактично перевело процедури підвищення кваліфікації вчителів у дистанційний формат і поставило їх перед вибором провайдера щодо надання відповідних освітніх послуг. Ситуація, що склалася, потребує сьогодні певного узагальнення для прийняття виважених управлінських рішень у цій царині, чим і обумовлена актуальність представленої роботи.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблема підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в умовах диверсифікації розглянута в низці робіт, оприлюднених після 2019 року. Так, О. Маринівська розглядає розвиток компетентності педагогічного партнерства вчителів у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників, зокрема ідентифікує її як один із маркерів Нової української школи, а також пропонує шляхи формування її в процесі підвищення кваліфікації (Маринівська, 2022). І. Чорна та Т. Коцур

висвітлюють актуальну в умовах тотального дистанційного навчання проблематику, пов'язану з використанням інформаційно-комунікативних технологій на курсах підвищення кваліфікації вчителів, передусім учителів природничо-математичних дисциплін у післядипломній педагогічній освіті (Чорна, Коцур, 2022). М. Домаскіна зі свого боку надає пропозиції для вітчизняної системи освіти на основі аналізу системи післядипломного підвищення кваліфікації вчителів у США (Домаскіна, 2021).

Разом із тим, означені нами процеси зазнали суттєвої трансформації в умовах воєнного стану, зокрема відбулися суттєві зміни в підходах і процедурах. У зв'язку з цим варто наголосити, що окреслена проблематика, на нашу думку, недостатньо відображена сьогодні в наукових джерелах, проте слід виокремити роботи: В. Хмелюк щодо способів стабілізації якості освіти в умовах воєнного стану (Хмелюк, 2023); В. Дереш стосовно соціально-педагогічної підтримки учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану (Дереш, 2023); О. Лучанінової з питань формування патріотизму в умовах воєнного стану (Лучанінова, 2022); С. Макаренка щодо психосоціальної підтримки працівників ЗДО в умовах воєнного стану (Макаренко, 2023) та ін.

Крім того, варто наголосити, що в роботах автора статті останнього часу також досить широко представлені напрацювання щодо теоретичного й практичного підґрунтя процедур підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в умовах диверсифікації (Лунячек, Рубан, Бровдій та ін., 2020; Лунячек, 2020; Лунячек, 2023а; Лунячек, 2023б).

Метою статті є узагальнення досвіду підвищення кваліфікації вчителів у період воєнного стану з метою надання пропозицій щодо поліпшення наявних на сьогодні підходів і процедур, прийняття виважених управлінських рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Диверсифікація освітніх послуг щодо підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, що розпочалася із 2019 року, сприяла активізації відповідного ринку послуг і в Україні. Про себе заявили численні провайдери, які представляють не тільки заклади вищої освіти (далі – ЗВО), а й громадські організації, ФОПи, міжнародні й всеукраїнські проекти й програми, окремо взяті фахівці. Монополія обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти (далі – ОППО) відійшла у минуле (пам'ятаємо, що ОППО були створені ще в 30-х роках ХХ ст. і тривалий час мали монополію на ринку підвищення кваліфікації педагогічних кадрів). До речі, ми розглядали історію цього питання у наших попередніх розвідках (Лунячек, Варенко, 2018).

Процеси демократизації та диверсифікації надання освітніх послуг у сфері підвищення кваліфікації педагогічних кадрів стимулювали створення у грудні 2021 року проекту «Professional Development» (Професійний розвиток працівників освіти та інших професійних спільнот) під керівництвом автора цього дослідження. Мета проекту – надання якісних освітніх послуг із підвищення кваліфікації педагогічним працівникам завдяки залученню найкращих фахівців – представників науково-педагогічної спільноти і

практиків. Основна інформація про проєкт представлена на сайті (www.profdevelopment.com.ua) (2023).

Так сталося, що проєкт було засновано за три місяці до початку повномасштабного вторгнення росії в Україну. Функціонування проєкту у період воєнного стану дозволило зробити певний аналіз, результати якого наводимо нижче.

Проведені нами опитування педагогічних працівників засвідчили, що серед форм підвищення кваліфікації абсолютний пріоритет належить дистанційній формі навчання. Детально про це було окреслено нами в роботі (Лунячек, 2022).

Серед курсів, які нині користуються попитом у педагогів, передусім варто виокремити такі:

– «Психологічна підтримка учнів в умовах воєнного стану»;

– «Психологічна самопомога в ситуації колективної травми та тривалого стресу»;

– «Створення безпечного освітнього простору в закладі ЗСО в умовах воєнного стану»;

– «Особливості впровадження інклюзивного навчання в закладі загальної середньої освіти»;

– «Цифрові сервіси та інструменти в організації змішаного навчання».

У відповідь на виклики часу та для задоволення потреб споживачів у межах проєкту «Professional Development» було розроблено низку програм підвищення кваліфікації, фрагменти яких наведено нижче.

Так, за нашими спостереженнями, найбільшим попитом сьогодні користується програма «Психологічна підтримка учнів в умовах воєнного стану», що передбачає таке змістовне наповнення (див. табл. 1).

Таблиця 1

Зміст і структура програми «Психологічна підтримка учнів в умовах воєнного стану»

№ з/п	Назва програми	Кількість годин			
		ЛЗ	ПЗ	СР	Усього
1	Навчальний процес під час війни. Роль учителя та школи в новій реальності	1	–	1	2
2	Методи самопідтримки та стресостійкості для вчителів в умовах воєнного стану	1	2	1	4
3	Реакції дітей та підлітків на стрес під час війни. Стратегії психологічної допомоги	1	2	1	4
4	Взаємодія учителя з батьками в умовах воєнного стану. Неформальна взаємодія з учнями	1	1	1	3
5	Психологічна підтримка дітей, які втратили близьких людей внаслідок війни. Безпечні та відновлюючі форми роботи з дітьми	1	–	1	2
Разом		5	5	5	15

Змістовне наповнення програми підвищення кваліфікації педагогічних працівників з теми «Створення

безпечного освітнього простору в закладі ЗСО в умовах воєнного стану» наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Зміст і структура програми «Створення безпечного освітнього простору в закладі ЗСО в умовах воєнного стану»

№ з/п	Назва програми	Кількість годин			
		ЛЗ	ПЗ	СР	Усього
1	Організація безпечного освітнього середовища. Мінна небезпека, повітряна тривога: алгоритми швидкого реагування, протоколи безпеки для здобувачів	2	1	1	4
2	Ризики вибухонебезпеки: моделі безпечної поведінки учнів	1	1	1	3
3	Організаційний аспект кібербезпеки учасників освітнього процесу в умовах дистанційного і змішаного навчання	1	1	–	2
4	Способи, засоби, ресурси онлайн-безпеки учасників освітнього процесу	1	1	1	3
5	Психологічна безпека вчителів та учнів у часи війни	1	1	1	3
Разом		6	5	4	15

Фрагмент програми підвищення кваліфікації «Особливості впровадження інклюзивного навчання

в закладі загальної середньої освіти» представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

Зміст і структура програми «Особливості впровадження інклюзивного навчання в закладі загальної середньої освіти»

№ з/п	Назва програми	Кількість годин			
		ЛЗ	ПЗ	СР	Усього
1	Інклюзивне навчання у світовому освітньому просторі	2		1	3
2	Нормативно-правове забезпечення інклюзивної освіти в Україні	1		2	3
3	Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти	2		1	3

4	Діти з особливими освітніми потребами: категорійність, особливості навчання в умовах інклюзії	2		1	3
5	Тематична дискусія «Проблеми та перспективи розвитку інклюзивної освіти в Україні»		2	1	3
Разом		7	2	6	15

Фрагмент програми підвищення кваліфікації «Цифрові сервіси та інструменти в організації змішаного навчання» представлено у таблиці 4.

№ з/п	Назва програми	Кількість годин			
		ЛЗ	ПЗ	СР	Усього
1	Становлення змішаного навчання в Україні, виклики воєнного часу, тенденції, перспективи. Моделі змішаного навчання та їх вибір	4	2	2	8
2	Створення навчального цифрового контенту	2	2	2	6
3	Організація зворотного зв'язку у змішаному навчанні	2	2	2	6
4	Інтерактивні цифрові сервіси та інструменти	2	6	2	10
Разом		10	10	10	30

Як засвідчила практика, означена програма найбільш ефективно працює не в збірних групах з індивідуальною реєстрацією, а в групах, які створені на базі конкретного закладу освіти. Важливим для таких груп є налагодження комунікації між членами колективу, тим більше, що вони сьогодні можуть перебувати не тільки в різних регіонах України, а й у різних куточках світу.

Також варто наголосити, що на сайті проекту представлені авторські колективи програм.

Щодо семінарів, які мають найбільший попит, то серед них варто назвати такі:

- «Документаційний супровід освітнього та управлінського процесів у закладах освіти»;
- «Особливості атестації педпрацівників закладів освіти у контексті нового Положення про атестацію педагогічних працівників»;
- «Формувальне і динамічне оцінювання в дії»;
- «Культура мовлення як складова професійного зростання педагога» та ін.

Особливо слід наголосити на популярності серед учителів прифронтових областей семінару з культури мовлення, який був започаткований на прохання та запити вчителів, які викладають різні предмети, однак не є філологами за освітою. Зокрема, серед учительської спільноти було помічено позитивну тенденцію та велике бажання покращити свої знання з української мови з метою дотримання норм щодо її використання у професійній діяльності.

Разом із тим, слід висвітлити і негативну, з нашої точки зору, тенденцію, що пов'язана з недостатнім попитом передусім із боку керівників освіти й органів управління освітою на курси і семінари з національно-патріотичної тематики, як-от:

- «Використання інструментів політики пам'яті в національно-патріотичному вихованні учнів ЗЗСО»;
- «Формування виховних взірців: потенціал соціальних мереж»;
- «Організація виховної роботи в закладах ЗСО в умовах воєнного стану».

Зазначимо, що масове підвищення кваліфікації педагогічних працівників в онлайн-форматі визначило низку прогалин у їхній цифровій компетентності. У межах проекту використовується система дистанційного навчання Moodle, яка загалом переважає сьогодні

в системі вищої освіти України й використовується провідними університетами. Серед труднощів, з якими стикнулися вчителі, передусім слід назвати процедуру реєстрації в системі (проходження ідентифікації). Найбільш серйозні проблеми у зв'язку з цим виникали в учителів початкових класів, що стало поштовхом для створення спеціального курсу «Цифрові технології в початковій школі». Крім того, аналіз коментарів педагогів у реєстраційних формах також засвідчив їхню неспроможність у межах свого сімейного бюджету вирішити питання забезпечення себе комп'ютерною технікою і гаджетами для повноцінного здійснення освітнього процесу. Особливо це стосується сімей, де діти є учнями або студентами, а батьки – вчителями чи викладачами. Питання щодо допомоги з боку держави стосовно цього, на жаль, поки залишається невирішеним.

Висновки. Отже, зважаючи на представлений вище матеріал, нами були зроблені певні висновки, зокрема: підвищення кваліфікації в умовах воєнного стану потребує суттєвого поліпшення цифрової компетентності вчителя, що потребує створення цільових проєктів за цим напрямом; значну увагу варто приділити поліпшенню мовної компетентності вчителів, які викладають окремі навчальні предмети для виконання норм Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», це потребує створення спеціальної програми та організації масового підвищення кваліфікації у цій царині; першочергової уваги потребує розв'язання питання, пов'язане з національно-патріотичним вихованням, адже в ситуації воєнного стану дивує позиція багатьох органів управління освітою та керівників закладів освіти, які, обіймаючи відповідні посади, є провідниками державної національної політики, зокрема реалії сьогодення потребують не епізодичних заходів, а створення ефективної системи роботи та послідовного її запровадження у практику; важливим аспектом підвищення кваліфікації вчителів є проведення комунікативних заходів за участю різних провайдерів, наприклад, досвід ЗВО, ОІППО, ГО, ФОПів, представників міжнародних проєктів тощо є принципово різним (здорова конкуренція на ринку послуг із підвищення кваліфікації, що виникла після 2019 року, повинна бути спрямована на розв'язання головного завдання – поліпшення

професійної компетентності вчителя як суб'єкта надання якісних освітніх послуг); центральні органи управління освітою повинні активніше працювати з усіма провайдером надання освітніх послуг у сфері підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, що потребує створення певної системи й відходу від штампів минулих років.

Перспективами подальших досліджень в означеному напрямі є проведення низки опитувань серед учительської спільноти, що дозволить визначити їхні потреби та можливості у сфері підвищення кваліфікації, а також надати відповідні рекомендації керівникам органів управління освітою та відповідних територіальних громад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників: постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF> (дата звернення: 21.11.2023).

Мариновська, О. (2022). Розвиток компетентності педагогічного партнерства вчителів у системі підвищення кваліфікації педагогічних працівників. *Освітні обрії*. № 2 (55). С. 80–85.

Чорна, І., Коцур, Т. (2022). Використання інформаційно-комунікативних технологій на курсах підвищення кваліфікації вчителів природничо-математичних дисциплін у післядипломній педагогічній освіті. *Молодий вчений*. № 5 (105). С. 131–134. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4797/4713> (дата звернення: 15.11.2023).

Домаскіна, М. (2021). Формування системи післядипломного підвищення кваліфікації вчителів у Сполучених Штатах Америки. *Вересень*. № 2 (89). С. 17–25. URL: [10.54662/veresen.2.2021.02](https://doi.org/10.54662/veresen.2.2021.02) (дата звернення: 10.11.2023).

Хмельюк, В. С. (2023). Способи стабілізації якості освіти в умовах воєнного стану. *Таврійський науковий вісник*. № 3. С. 67–73. URL: [10.32782/tnv-pub.2023.3.9](https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.3.9) (дата звернення: 15.11.2023).

Дереш, В. С. (2023). Соціально-педагогічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану. *Педагогічний альманах*. № 53. С. 171–179. URL: [10.37915/ra.vi53.454](https://doi.org/10.37915/ra.vi53.454) (дата звернення: 14.11.2023).

Лучанінова, О. (2022). Патріотизм в умовах воєнного стану: духовне становлення студентства. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Т. 1. № 2 (104). С. 64–74. URL: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2022-104-2-64-74> (дата звернення: 11.11.2023).

Макаренко, С. (2023). Психосоціальна підтримка працівників закладу дошкільної освіти в умовах воєнного стану. *Людинознавчі студії*. № 49. С. 43–48. URL: [10.24919/2413-2039.17/49.6](https://doi.org/10.24919/2413-2039.17/49.6) (дата звернення: 14.11.2023).

Лунячек, В. Е., Рубан, Н. П., Бровдій, А. М. та ін. (2020). Компетентнісний вимір професійного розвитку працівників освіти в сфері інтелектуальної власності: монографія / за заг. ред. В. Е. Лунячека. Харків: ТОВ «Оберіг». 368 с.

Лунячек, В. Е. (2020). Моделі та алгоритми

підвищення кваліфікації працівників освіти в умовах диверсифікації освітніх послуг. Проблеми інженерно-педагогічної освіти: збірник наукових праць. Вип. 66. С. 5–20.

Лунячек, В. Е. (2023а). Диверсифікація освітніх послуг з підвищення кваліфікації педагогічних працівників в Україні: п'ять років реалізації. *Теорія та методика навчання та виховання*. № 55. С. 67–87.

Лунячек, В. Е. (2023б). Оцінювання результатів підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в умовах диверсифікації освітніх послуг. *Нова педагогічна думка*. № 1 (113). С. 9–17. URL: <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/511/462> (дата звернення: 25.11.2023).

Luniachek, V., Varenko, T. (2018). Postgraduate Pedagogical Education in Ukraine. *Urban Studies and Public Administration*. Vol. 1. № 2. P. 199–209. URL: <http://www.scholink.org/ojs/index.php/uspa/article/view/1559/1706> (дата звернення: 30.11.2023).

Professional Development (Професійний розвиток працівників освіти та інших професійних спільнот): вебсайт. URL: <https://www.profdevelopment.com.ua> (дата звернення: 27.11.2023).

Лунячек, В. Е. (2022). Адаптивне управління процесом диверсифікації освітніх послуг з підвищення кваліфікації педагогічних кадрів на регіональному рівні. *Адаптивні процеси в освіті*: збірник матеріалів I Міжнародного наукового форуму / за заг. ред. Г. В. Єльнікової, М. Л. Ростюки. Вип. 1 (4). С. 115–119.

REFERENCES

Deiaki pytannia pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh i naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [On some issues of professional development of pedagogical and scientific-pedagogical workers: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 21.08.2019 No. 800] vid 21.08.2019 № 800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF> (data zvernennia: 21.11.2023). [in Ukrainian].

Marynovska, O. (2022). Rozvytok kompetentnosti pedahohichnoho partnerstva vchyteliv u systemi pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv [Development of competence of pedagogical partnership of teachers within the system of professional development of pedagogical staff]. *Osvitni obrii*. № 2 (55). S. 80–85. [in Ukrainian].

Chorna, I., Kotsur, T. (2022). Vykorystannia informatsiino-komunikatyvnykh tekhnolohii na kursakh pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv pryrodnycho-matematychnykh dystsyplin u pisladyplomnii pedahohichnii osviti [Using Information and Communication Technologies in Postgraduate Teacher Education Courses for Science and Mathematics Teachers]. *Molodyi vchenyi*. № 5 (105). S. 131–134. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4797/4713> (data zvernennia: 15.11.2023). [in Ukrainian].

Domaskina, M. (2021). Formuvannia systemy pisladyplomnoho pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv u Spoluchenykh Shtatakh Ameryky [The formation of a system of postgraduate teacher training in the United States of America]. *Veresen*. № 2 (89). S. 17–25. URL: [10.54662/veresen.2.2021.02](https://doi.org/10.54662/veresen.2.2021.02) (data zvernennia: 10.11.2023). [in

Ukrainian].

Khmeliuk, V. S. (2023). Sposoby stabilizatsii yakosti osvity v umovakh voiennoho stanu [Ways to stabilise the quality of education under martial law]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk*. № 3. S. 67–73. URL: 10.32782/tnv-pub.2023.3.9 (data zvernennia: 15.11.2023). [in Ukrainian].

Deresh, V. S. (2023). Sotsialno-pedahohichna pidtrymka uchasnykiv osvitnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu [Social and pedagogical support for those involved in the educational process under martial law]. *Pedahohichnyi almanakh*. № 53. S. 171–179. URL: 10.37915/pa.vi53.454 (data zvernennia: 14.11.2023). [in Ukrainian].

Luchaninova, O. (2022). Patriotyzm v umovakh voiennoho stanu: dukhovne stanovlennia studentstva [Patriotism during wartime: the spiritual formation of pupils]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. T. 1. № 2 (104). S. 64–74. URL: <https://doi.org/10.33216/2220-6310/2022-104-2-64-74> (data zvernennia: 11.11.2023). [in Ukrainian].

Makarenko, S. (2023). Psykhosotsialna pidtrymka pratsivnykiv zakladu doshkilnoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Psychosocial support for employees of preschool education institutions under martial law]. *Lidynoznavchi studii*. № 49. S. 43–48. URL: 10.24919/2413-2039.17/49.6 (data zvernennia: 14.11.2023). [in Ukrainian].

Luniachek, V. E., Ruban, N. P., Brovdii, A. M. ta in. (2020). Kompetentnisnyi vymir profesiinoho rozvytku pratsivnykiv osvity v sferi intelektualnoi vlasnosti [Competence dimension of professional development of educators in the field of intellectual property]: monohrafiia / za zah. red. V. E. Luniacheka. Kharkiv: TOV «Oberih». 368 s. [in English].

Luniachek, V. E. (2020). Modeli ta alhorytmny pidvyshchennia kvalifikatsii pratsivnykiv osvity v umovakh dyversyfikatsii osvitnikh posluh [Models and algorithms of professional development of educators in the context of

diversification of educational services]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity: zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 66. S. 5–20. [in Ukrainian].

Luniachek, V. E. (2023a). Dyversyfikatsiia osvitnikh posluh z pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv v Ukraini: piat rokiv realizatsii [Diversification of educational services for professional development of teachers in Ukraine: five years of implementation]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia*. № 55. S. 67–87. [in Ukrainian].

Luniachek, V. E. (2023b). Otsiniuvannia rezultativ pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh kadriiv v umovakh dyversyfikatsii osvitnikh posluh [Evaluation of the results of professional development of pedagogical staff in the context of diversification of educational services]. *Nova pedahohichna dumka*. № 1 (113). S. 9–17. URL: <http://npd.roippo.org.ua/index.php/NPD/article/view/511/462> (data zvernennia: 25.11.2023). [in Ukrainian].

Luniachek, V., Varenko, T. (2018). Postgraduate Pedagogical Education in Ukraine. *Urban Studies and Public Administration*. Vol. 1. № 2. P. 199–209. URL: <http://www.scholink.org/ojs/index.php/uspa/article/view/1559/1706> (data zvernennia: 30.11.2023). [in Ukrainian].

Professional Development (Profesiinyi rozvytok pratsivnykiv osvity ta inshykh profesiinykh spilnot): veb-sait. URL: <https://www.profdevelopment.com.ua> (data zvernennia: 27.11.2023). [in Ukrainian].

Luniachek, V. E. (2022). Adaptivne upravlinnia protsesom dyversyfikatsii osvitnikh posluh z pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh kadriiv na rehionalnomu rivni [Adaptive management of the process of diversification of educational services for professional development of pedagogical staff at the regional level]. *Adaptivni protsesy v osviti: zbirnyk materialiv I Mizhnarodnoho naukovofo forumu / za zah. red. H. V. Yelnykovo, M.L.Rostoky*. Vyp. 1 (4). S.115–119. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 30.11.2023